

Алматы қаласы Ішкі саясат басқармасы

«Ел-шежіре» қоғамдық қоры

**«ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ 550 ЖЫЛДЫҒЫ:
тарихы, идеясы, сабақтастығы» атты
конференция материалдарының жинағы**

Алматы қаласы

ДОЖ 94 (574)
ББК 63.3 (5 Қаз)
К 17

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ ШІКІ САЯСАТ БАСҚАРМАСЫНЫҢ
ТАПСЫРЫСЫМЕН ШЫҒАРЫЛДЫ

Редакциялық аяқса:

Тұрсын Жұртбай, Данагүл Махаг, Дәулет Әшімхан, Әділбек Наби,
Жадыра Нармаханова

Рецензенттер:

Филология ғылымдарының докторы, профессор Т.Жұртбай,
Тарих ғылымдарының докторы, профессор Д.Махаг

К 17 «ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ 550 ЖЫЛДЫҒЫ: тарихы, идеясы, сабақтастығы» атты конференция материалдарының жинағы/ Жадыра ред. басқарған Д.Әшімхан. – Алматы: «Ел-шөкіре» ҚҚ, 2015. – 144 бет.
ISBN 978-601-7011-56-7

Бұл жинаққа Қазақ хандығының 550 жылдық мерейтойына арналған конференция материалдары енген. Конференция кезінде ғылымдардың Қазақстан тарихы, әдебиеті мен мәдениеті, мемлекеттік идеология мәселелері бойынша жасалған баяндамалары, сөйлеген сөздері іріктеліп топтастырылды.

Жинақ жотары оқу орындарына, мемлекеттік мекемелерге және тарихшы мамандарға қосымша материал ретінде ұсынылады.

ДОЖ 94 (574)
ББК 63.3 (5 Қаз)

ISBN 978-601-7011-56-7

Жұмыс жасаған

© «Ел-шөкіре» ҚҚ, 2015

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ
Қазақстан Республикасының
Президенті

ҰЛЫ ДАЛА ТӨСІНДЕ МӘНГІЛІК ЕЛ ҚҰРАМЫЗ

Қазақ хандығы бұдан бес жарым ғасыр бұрын ғана шанырақ көтерсе де, Еуразияның ұлы даласында орнаған арғы дәуірдегі саяқ, тұл, үйсін мемлекеттерінің, бергі замандағы Ұлы түрік қағандығы, Дешті Қыпшақ пен Алтын Орда мемлекеттерінің заңды мұрагері болды. Арғы дәуірлерге бармай-ақ, таза түркілік заманымызға зер сәнір болсақ, әйгілі Рим империясы құлап, Еуропадағы осы күнгі мемлекеттердің нобайы да әлі қалыптаса қоймаған, ал Қытайда үш патшалық пен алтуан әулет өзара қырқысып жатқан VI-ғасырда – 552 жылғы Алтайда Ұлы түрік қағанаты атты қуатты, күшті мемлекет дүниеге келді. Ол небары жарты ғасыр ішінде Алтай мен Кавказ арсындаты алып далада жеке дара билік жүргізді. Дәуірлеп тұрған кезінде Византия мен Ираннан, Қытайдың екі патшалығынан алым алған ер түріктің берекесі кетіп, өз ішінде билікке талас бастатанда, әуелі батыс және шығыс болып ажырап, кейін оғыз, қарлұқ, қыпшақ болып бөлініп, жауларына жем болды.

Бірілік – біздің барлық жеңістеріміздің алтын қайнары, ел қорғағанда күш-қуат берер асқақ айбары. Осыны ардайым жадымызда ұстауымыз керек. Жалаңдану заманында татдыр талайымен бөлініп кеткен, тілі, ділі, діні мен тегі бір түрік халықтары ХХІ ғасырда ынтымақ жарастыруы қажет. Сөйтіп, саясатта, экономикада, ғылым мен технологияда өзара ықпалдастық пен байланыстарды күшейте беруіміз керек. Ата тарихы бізді осыған шақырады!

МАЗМҰНЫ

<i>Назарбаев Н. Ұлы Дала төсінде Мәңгілік Ел құрамыз</i>	3
<i>Әбжанов Х. Отан тарихына жаңа методологиялық көзқарас</i>	9
<i>Койгелді М. «Қазақ елі» тарихын таркатсақ</i>	17
<i>Карібаев Б. Әбілмәмбет хан туралы орыс деректері мен зерттеулері</i>	29
<i>Мажитов С. Қазақ ұлтының құрылуының негіздері</i>	35
<i>Қосжа М. Абылай – қазақ тарихының ерекше тұлғасы</i>	43
<i>Қалижан У. Қазақ хандығынан тәуелсіз қазақстанға дейін</i>	54
<i>Оразбаева А. К вопросу о природе Казахской государственности</i>	60
<i>Қосжақұлы Ө. Қокан хандығындағы көтерілістер</i>	79
<i>Матақбаева Л. Қазақстан: слагаемье будущего прорыва</i>	94
<i>Ержанова С. Тардыр мен тарих жасаян тұлғалар</i>	101
<i>Оналбаева А. «Дастархана» как отражение глубинных констант национального менталитета</i>	108
<i>Жанұзақова Қ. Көне түркілік идея және М.Мағанинің «Қыпшақ аруы» хикаяты</i>	114
<i>Житмасов Ж., Тасилова Н. Шығай және Тәуекел хандардың тұсындағы Қазақ хандығының саяси тарихындағы өзгерістер</i>	123
<i>Тұяқбаев М. Қазақ хандарының пантеоны</i>	133

хас шебер мен сәулетшілердің де жоқ болғандығын көрсетеді. Біз бұл кесененің биіктігі 6,9-7 м ғана болып бір қабағ күмбезбен ғана жабылғандығына сенімдіміз. Себебі, Рабия сияқты қос күмбезбен жабылып, пештағы да сонымен бірдей (10 м) болғанда ешбір іретассыз қаланған бұл құрылыс бітпей жатып өз салмағынан-ақ бірден шөгіп, қирап қалатын еді. Тәуке қайтыс болған соң-ақ оның қабірінің үстіне салына бастаған бұл кесенеді онымен бірге 1724 ж. қайтыс болған ұлы Болат хан мен 1738 ж. қайтқан кіші ұлы Сәмеке хан да жерленген деп топшылаймыз.

Бұлардан басқа нөмірі V-ші солтүстік бұрыштағы мұрдехана мен оған жақын орналасқан нөмірі IV-і Сағана (кесене?) да қазақ хандығымен тығыз байланысты құрылыстар екендігі дауыс.

Мұның солтүстік бұрыштағы мұрдеханасы Ондан сұлтаннның ұлы Қайнар-Күшектікі болуы мүмкін, қалай болғанда да, бұл құрылыстың салыну кезеңі де, ел аузындағы аңыз-деректер де сәйкес келеді [3.103].

Ал, нөмірі IV-ші Шығыс сағанасында қанша адамның жерленгені белгісіз, дегенмен, оның аса үлкен көлеміне қарап (8,1x7,8 м) жандылық мазар болған деп есептейміз. Бұл да, қиын-қыстау заманда XVIII ғ. екінші жартысында қазақ хандары мен сұлтандарына арнып салынған ең соңғы құрылыс болған сияқты. Мұны тек Әбілмәмбет хан (1771 ж. қайтыс болған) мен оның ұлдары Әбілфейіз хан (1783 ж. қ.б.) және Тәуке хан (1797 ж.қ.б.) есімдерімен байланыстыру шындыққа барынша жақын іспетті. Нөмірлері VI-шы және VII-ші құрылыстардың Қазақ хандығы тұсында салынғаны анық болғанымен, әзірге сыр ашпаған жұмбақ ескерткіштер демекшіз.

ген. Мұнда Қыпшақ аруына татым да, табыну да, болашаққа деген үміт те үстем. Саржанның арудың мүсінін қайтадан жасағаны сияқты, жазушы да Қыпшақ аруына әдебиеттің нұрын түсіріп, сөздің күдіреті арқылы тас мүсінге «жан бітірген», бүгінгі ұрпақтың санасында қайта тірілген. Екінші жақтық баяндау үлгісінде көптер шақ егістіктің -а, е, й жұрнақтарын (ешқашан тозбаймын, халықын жоғалтпағам дейін жасайсың, ғасырдан ғасырға өтесің, мәңгі жасайсың) қолдану өткенге сенім, ертеңге үміт сезімдерін көтеріңкі лепте жеткізу қызмет еткен. Қыпшақ аруы туралы жазушы тебіреніс ежелгі бабалар өнерінің көреметіне танырқау сезімдерін өрнектейді. Мұнда авторлық баяндау символикалық мағынамен ұштасады. Бұл үзіндіде жазушы позициясын, бүгінгі күннің үнін естиміз. Жазушы хикаятының стилдік ерекшелігі уақыт пен кеңістік алшақтығын жойып, бүгінгі күн мен орта ғасырлардың оқиғаларын тұтастырып қамтымақ ниетінен аңғарылды. Бұл толғаныста дирижабль романтикалық интонациямен автордың өзінің белгілі бір көңіл күні әсерлерін бейнелеу үрдісі басым.

Түіндей айтсақ, М. Мағауин «Қыпшақ аруы» хикаяты арқылы халқымыздың бұрынғы бет-бейнесін, рухани кескін-келбетін тұтастай қайтадан қалпына келтіріп, бүгінгі қазақтың қанындағы көне түркілік рухты қайта жанғыртқысы келетін ұмтылысын танытады. Көлемі шағын болғанымен уақыты мен кеңістігі кен шығарма жазушының шеберлік қуатын көрсетеді. Хикаятта қиял мен шындық өткен мен бүгін, романтикалық, поэтикалық және публицистикалық бастаулардың синтезі жарасым тапқан.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мағауин М. Қыпшақ аруы // Жұлдыз. – 2005. – № 16. – Б. 3-59
2. Жан Поль Р. Приготовительная школа эстетика. – М.: Искусство, 1981. – 152 с.

Резюме

Статья посвящена художественно-стилевому поискам в произведениях М.Мағауина «Кыпшакская красавица». В статье проанализированы особенности произведений, принадлежащих к жанру «Кыпшакская красавица». Исследуются стилистические особенности произведения, мотивы и цели творчества художника, а также рассматривается тональность произведения художественного мастерства писателя в изображении древнетюркского духа.

Жарылқасын ЖАШПАСОВ,
Тарих ғылымдарының кандидаты,
ҚазҰУ-нің доценті,

Н.ТАСИЛОВА,
Тарих ғылымдарының кандидаты,
ҚазҰУ-нің кандидаты

**ШЫҒАЙ ЖӘНЕ ТӘУЕКЕЛ ХАНДАРДЫҢ ТҰСЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ САЯСИ ТАРИХЫНДАҒЫ
ӨЗГЕРІСТЕР**

Қазақстан тарихында XV-XVI ғасырлардағы Қазақ ордасының хандарының жеке тарихи тұлғасы арнайы, толық түрде зерттелген емес. Ол мәселе көбіне назардан тыс қалып отырды. Тіпті, кейбір ғалымдардың тарихтағы орны зерттелінбей, кейбір еңбектерде есімдері де аталмайды. XV-XVI ғасырлар Қазақ хандығы тарихының маңызды кезеңдерінің бірі болып табылады. Бұл ғасырдағы Қазақ хандығының саяси тарихын шартты түрде 1457-1470 жж. хандықтың құрылуы, 1470-1521 жж. аралығы күшпені мен нығаяты, 1521-1538 жж. хандықтың «уақытша әлсіреуі», 1540-1598 жж. хандықтың қайта қалыптасуы немесе этникалық территориясының қалыптасуының шартты түрде бөлуі деп бөлуге болады. Әрбір кезеңнің басты белгілерін анықтай отырып, сол тұстардағы ішкі және сыртқы саяси жағдайының өзіндік болғандығын, жеке келеген хандардың жүргізген саясаты, сонымен қатар, билік басындағы хандардың жеке тұнғалық қасиеттері арқылы анықтауға болады. Керей мен Жәнібек, Бұрындық, Қасым, Қаназар, Шығай, Тәуекел хандардың билік құрған кезіндегі Қазақ хандығының саяси жағдайы осыған дәлел.

Деректерде, 1580 ж. кейін Хакназар ханның аты кездеспейді, ал, оның немере інісі Шығай (Сығай) Қазақ ханы деп аталған еді. Осы жағдайға дейінгі деректерде, Шығайдың аты көп аталмаса да, султанның берілгені. Шығай әйгілі Жәнібек ханның тоғызыншы ұлы Жәдік (Идық) султанның бағасы. Анасы Абайқан бегім еді [4]. В.В. Ве-